

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

KALNO PAMOKSLAS AURELIJAUS AUGUSTINO IR TOMO AKVINIEČIO ETIKOJE

The Sermon on the Mount in the Ethics
of Aurelius Augustine and Thomas Aquinas

SUMMARY

Aurelius Augustine and Thomas Aquinas commented ingeniously on the Sermon on the Mount.

The author of this article focuses on the ethical content of these comments. The Sermon is the foundation of Christian morality. Augustine interprets it using a metaphor of seven steps leading to the highest happiness in a reunion with God. Thomas Aquinas develops Augustinian ideas further, and explains the blessings of Christ as the guiding principles of Christian life, which, being internalized, become personal virtues and sources of good deeds. In commenting on the Sermon, both commentators widely and skilfully employ Platonic and Aristotelian teaching.

ĮVADAS

Straipsnyje analizuojama, kaip krikščioniškojoje etikoje interpretuojami Aurelijaus Augustino ir Tomo Akviniečio darbuose pateikti *Kalno pamokslo* Evangelijoje pagal Matą komentarai. *Kalno pamokslas* – tai pirminis specifinis krikščioniškosios moralės pagrindimas, kurį Augustinas plėtojo interpretuodamas jį kaip septynis laiptus, vedančius į aukš-

čiausią laimę – susitikimą su Dievu. Tomas Akvinietis, pratešdamas šią mintį, kalba apie palaiminimus, padedančius padaryti žmogaus veiklą moralia.

Krikščioniškoji etika, kurios teorija grindžiama moraline filosofija, siekia įtvirtinti principus ir taisykles, kuriais asmuo vadovautųsi moraliniame gyvenime. Moralinė filosofija sujungia dviejų

RAKTAŽODŽIAI: Aurelijus Augustinas, Tomas Akvinietis, Kalno pamokslas, dorybės, laimė, etika.

KEY WORDS: Aurelius Augustine, Thomas Aquinas, Sermon on the Mount, virtues, happiness, ethics.

rūšių teiginius – žmogaus išprotautus ir gautus iš dieviškojo apreikimo. Tiek teologinė, tiek filosofinė etika remiasi dviem postulatais – valios laisve ir atsakomybe prieš aukščiausiąją vertybę. Šitaip daroma prielaida, kad žmogus turi laisvą valią ir yra atsakingas galutinei vertybei arba autoritetui, kuris reikalauja besąlygiško paklusnumo. Krikščioniškojoje etikoje toks autoritetas yra Dievas.

Senajo Testamento moralė yra priešinga tiek graikų, tiek šiuolaikinės filosofijos etikai. Abi pastarosios moralę aiškina kaip žmogaus proto kūrinį ir pradeda gėrio idėja. Senajame Testamente yra aiškiai pasakyta, kad moralės reikalavimai duoti Jahvės ir galutinai yra grindžiami Jo valia. Jahvė perdavė Mozei, kaip tarpininkui tarp Dievo ir tautos, įsakymus, kurie padarė tautą pavaldžią moralės įstatymui. Dievo dialogas su Izraelio tauta vyksta per tarpininką. Dievas, pasiūkęs Mozę ant Sinajaus kalno, per jį perduoda tautai savo valią. Ji tokia: jei tauta laikysis Jo nurodymų ir bus Jam klusni, tai Jis garantuoja jiems palaimintą žemę. *Išėjimo* knygos tiksliai apibrėžia Sandoros kodeksą ir įsakymus bei įpareigojimus, vadinamus Dekalogu (10 Dievo įsakymų), kuriame išvardinti esminiai, visada galiojantys etikoje prigimtinės moralės įstatymo principai.

Sandora moko, kad žmogaus moralės įstatymas kyla iš Dievo. Tai nėra laisvas ir nepriklausomas žmogaus valios kūrinys. Visos žmogaus gyvenimo

sritys yra pavaldžios dieviškajai valiai. Žydų religijoje klusnumas Dievui yra pirma ir pagrindinė žmogaus pareiga. Senasis Testamentas turi tam tikrų ribotumą, pvz., ribojama broliška meilė – rūpinamasi tik žydų bendruomene; jame atsispindi keršto dvasia: „Akis už akį, dantis už dantį“ (*Iš 21, 23–25*) ir kt. Naujasis Testamentas įtvirtina krikščionių religiją kaip Naują Sandorą, kurioje Dievas – moralinės pareigos šaltinis ir motyvas. Naujajame Testamente yra perkeista pati meilės samprata. Čia meilė tampa kilniausiaja dorybe, vienijančia žmogų su Dievu, padedančia rūpintis kitu, neieškančia sau naudos. Tai nauja naujosios bendrybės realybė, bet meilė Dievui nereikalauja pamiršti savo laimės.

Eschatologinė viltis atskleidžia blaiwų protą ir sveiką nuovoką. Žmogaus veiksmų moralinį pobūdį krikščioniškoje etikoje iš esmės lemia jo santykis su Dievo valia. Naujoje Sandoroje, kaip ir senojoje, remiamasi Dievo veikimu atperkant žmoniją per Kristaus mirtį ir prisikėlimą. Senojoje Dievas veikė išvadodamas Izraelį iš Egipto vergijos. Naujoji Sandora skelbia įpareigojimus Bažnyčiai, o šie išryškėja Evangelijoje pagal Matą – *Kalno pamokslė*. Būtent jame ir yra išskleista moralinio mokymo esmė, kurią Kristus apibūdina kaip reikalavimus siekti aukščiausio tobulumo vadovaujantis Dekalogu. Meilė yra svarbiausias Nujajo Testamento įsakymas, jo dorovinio mokslo esmė.

KALNO PAMOKSLAS – KRIKŠČIONIŠKO GYVENIMO MODELIS

Moralinis Bažnyčios mokymas, susiedamas prigimtį su malone, aiškina, kad

po Kristaus atpirkimo jau nebėra prigimties, kuri būtų be malonės. Žmogus, vei-

kiamas malonės, supranta moralės tvarką, o krikščioniškasis apreiškimas jam nurodo moralinius įpareigojimus. *Kalno pamokslo* palaiminimuose Kristaus išsakyti idealai reikalauja iš žmogaus papildomų pastangų siekiant tikrųjų vertybių. *Kalno pamokslas* – tai bandymas pateikti tam tikrą elgesio modelį, kuris taptų privalomas kiekvienam krikščioniui. Antanas Maceina pabrėžė, kad *Kalno pamoksle* išryškėja trys problemos: *socialinė nuotaka*, *žmogaus santykis su žmogumi ir žmogaus santykis su turtu*¹. *Socialinę nuotaką*, arba krikščioniškos bendruomenės moralinį pagrindą, nusako aštuoni palaiminimai, kurie, anot Maceinos, „yra Kaino darbo ir jo palikimo paneigimas“², padedantis atkurti žmoguje *apardytą Dievo paveikslą*. Pirmasis palaiminimas – „Palaiminti turintys vargdienio dvasią: jų yra dangaus karalystė“ (*Mt 5, 3*) – rodo, kad turto vertybė – ekonomikos pagrindas – tėra materialaus pasaulio vertybė, neturinti nieko bendra su dvasiniu pasauliu. Maceinos nuomone³, antruoju palaiminimu – „Palaiminti liūdintys: jie bus paguosti“ (*Mt 5, 4*) – pasaulio siūlymui užmiršti liūdesį arba jį pašalinti Kristus priešpriešina paguodą. Pasak Maceinos⁴, trečiasis palaiminimas – „Palaiminti romieji: jie paveldės žemę“ (*Mt 5, 5*) atspindi žmogaus santykį su žeme, kuris grindžiamas ne prievarta ar užkariavimais, bet ramiu darbu. Ketvirtas palaiminimas – „Palaiminti alkstantys ir trokštantys teisumo: jie bus pasotinti“ (*Mt 5, 6*), – Maceinos teigimu⁵, pažada atkurti teisybę – panaikinti Kaino paliktus apgaule, suktumą ir veidmainystę, kurie valdo žmonių santykius. Kaip atsvarą žmonių santykiuose besireiškiančiam

žiaurumui Kristus penktame palaiminime – „Palaiminti gailestingieji: jie susilauks gailestingumo“ (*Mt 5, 7*) – pažada gailestingumą. Šeštas palaiminimas – „Palaiminti tyraširdžiai: jie regės Dievą“ (*Mt 5, 8*) – skelbia, kad žmogus gali gyventi ne vien tik tenkindamas kūniškas aistras, bet ir siekdamas sielos tobulumo. Septintas palaiminimas – „Palaiminti taikdariai: jie bus vadinami Dievo vaikais“ (*Mt 5, 9*) – skelbia, jog Dievo Žodžio ar religijos nereikia nešti kalaviju ir ugnimi, bet kantriai ir su meile skleisti tikėjimo tiesas, kad kiekvienas žmogus būtų įkvėptas gyventi brolybėje su visais ir vienybėje su Dievu. Aštuntasis palaiminimas – „Palaiminti persekiojami dėl teisumo: jų yra dangaus karalystė. Palaiminti jūs, kai dėl manęs jus niekina ir persekioja bei meluodami visaip šmeižia“ (*Mt 5, 10–11*), kaip ir pirmasis, priėmusiems Kristaus žinią žada atlygį – dalyvavimą Dievo karalystėje.

Šie palaiminimai, skelbiantys naują požiūrį į gyvenimą visuomenėje, nurodo krikščioniui kitaip žvelgti į visuomeninį gyvenimą. Maceina pabrėžia, kad „Kristus skelbė ne paviršutiniškas reformas, bet keitė išvidines žmogaus gelmes. Jo čia atvaizduota socialinė nuotaka yra Atpirkimo vykdymas visuomeninėse žmogaus savybėse“⁶.

Išorinė žmogaus veikla apibrėžiama *Kalno pamokslo* antitezėse, kuriose, pasak Maceinos, nusakomi žmogaus santykiai su kitais žmonėmis ir turtu. Grįsdamas žmonių bendravimą meile, Kristus keičia *artimo meilės* sampratą, vyravusią senuosiuose papročiuose: „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: „Mylėk savo artimą ir nekėsk prieš“. O aš jums sakau:

mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo Tėvo vaikai“ (Mt 5, 43–45). Vadinasi, mylėti Dievą – tai mylėti visus, kuriuos Jis myli, net ir priešus bei nusidėjėlius. Kaip pažymi Maceina, „krikščioniškoje bendruomenėje žmonės turi būti sujungti meilės ir tiesos ryšiais“⁷, tai ypač akivaizdu, kai Kristus ant kryžiaus meldžia Tėvą atleisti Jo kankintojams. Kristus parodo, kad skirstyti žmones į priešus ir draugus, gerus ir blogus, artimus ir tolimus yra nekrikščioniška, nes „Jeigu sveikinate tikrai savo brolius, kuo gi viršijate kitus? Argi to nedaro pagonyš?!“ (Mt 5, 47). Krikščioniui visi žmonės yra lygūs, nes, pasak Maceinos, sukurti pagal to paties Dievo paveikslą ir visus juos reikia vienodai mylėti ir su visais bendrauti.

Nurodydamas, koks turi būti žmogaus santykis su turtu, Kristus kreipia į dvasines vertybes: „Nekraukite sau lobių žemėje, kur kandys ir rūdys ėda, kur vagys išilaužia ir vagia. Verčiau kraukitės lobį danguje, kur nei kandys, nei rūdys neėda, kur vagys neišilaužia

ir nevagia, nes kur tavo lobis, ten ir tavo širdis“ (Mt 6, 19–21). Toks Kristaus paliepimas atveria žmogui kelią į tobulumą. Jo hiperbolizuota kalba, palyginimai, metaforos padeda aiškiau suprasti Dievo reikalavimų radikalumą ir geriau suvokti Dievo valią.

Kristaus požiūris į senuosius papročius rodo, kad Jis kritiškai vertina žmonių taisykles – net atmėta Mozės įstatymą. Pvz., skelbiama, kad kas patenka iš išorės į žmogaus burną, negali to žmogaus sutepti: „Argi neaišku jums, kad visa, kas ateina į žmogų iš lauko, negali jo suteršti, nes nepatenka į jo širdį, bet į vidurius ir išeina laukan? (Taip jis paskelbė visus valgius esant švarius)“ (Mk 7, 18–19). Šitai Naujajame Testamente panaikinama taisyklė, reikalaujanti valgyti tik rituališkai švarų maistą ir kylanti iš Mozės įstatymo Nuostatai apie apeiginių švarumą (Kun 11).

Kristaus socialinio gyvenimo principai, paskelbti *Kalno pamoksle*, jo požiūris į tradiciją ir papročius – tai naujas požiūris į žmogų, iškeliantis asmens vertingumą.

AURELIJAUS AUGUSTINO KALNO PAMOKSLO KOMENTARAI

Aurelijus Augustinas savo pirmojoje homilijoje, pasakytoje 393 m. Hipone, komentavo *Kalno pamokslą* apibūdindamas jį kaip krikščioniško gyvenimo modelį. Vėliau šį pamokslą Augustinas paskelbė raštu, ir tai buvo pirmasis krikščioniškosios moralės išdėstymas remiantis Evangelijos tekstu.

Augustinas, apmąstydamas moralės principus, norėjo tikintiesiems parodyti, kad šie principai paskelbti Evangelijoje, o

jų komentarai padės suprasti, koks yra žmogaus gyvenimo tikslas ir kaip jo reikia siekti. Augustinas teigė, kad *Kalno pamoksle* yra skelbiami septyni palaiminimai, nes aštuntas palaiminimas pakartoja pirmąjį – dangaus karalystės pažadą. Traktuodamas palaiminimus kaip žmogaus tobulėjimo kelią, nužymėtą septyniomis dorybėmis, jis dažnai savo kūrinuose sugrįždavo prie šios temos. Analizuodamas krikščionio kelią nuo nusiže-

minimo arba vargdienio dvasios iki išminties, kuri glūdi septintajame laiptelyje kaip tiesos kontempliacija, Augustinas remiasi savo paties išgyvenimais, kuriuos jis aprašė *Išpažinimuose*. *Išpažinimų XI* knygoje apmąstydamas pasaulio, žmogaus ir Dievo kilbę, Augustinas rašo: „Savo jausmus tau parodome, pasakodami tau apie savo nelaimes ir apie tavo gailestingumą mums, kad visai mus išlaisvintum, ką jau pradėjai daryti, kad nustotume būti vargšai savyje, o taptume palaiminti tavyje. Juk pašaukei mus būti dvasingais vargdieniais, švelniais ir liūdinčiais, alkstančiais ir trokštančiais teisybės, gailestingais, tyraširdžiais, taisybiškais“⁸. Taigi palaiminimai, paremti krikščioniška patirtimi ir suskirstyti į septynias dorybes, yra kilimo išminties link gairės. Tai kelias, kuriuo atsivertusių žmogų, bandantį vykdyti Šventojo Rašto nurodymus, Dievas veda per nusižeminimą, romumą, tvirtumą, teisingumą, gailestingumą, širdies tyrumą į aukščiausiąją dorybę – išmintį. Tačiau norėdamas praeiti šį kelią, krikščionis turi patirti Šventosios Dvasios veikimą, nes be jos malonės, pasak Augustino, neįmanoma praeiti visų šio kelio etapų. Pats Augustinas, patyręs Šventosios Dvasios veikimą bei jos malonę ir aprašęs savo atsivertimą *Išpažinimų VIII* knygoje, pažymėjo, kad „dieviška valia liepia man ne ką kita, kaip atsiversti knygą ir skaityti pirmą pasitaikiusį skyrių. Mat buvau girdėjęs apie Antaną, kad jį paskatino

Evangelijos ištraukų, kurių atsitiktinai ėmėsi, skaitymas“⁹ atsiversti į Dievą. Toliau Augustinas pasakoja, kaip palaiminimų šviesoje apsvarstęs savo gyvenimą, jis perskaito pirmą atsitiktinę pastraipą iš Apaštalo knygos ir pajunta Šventosios Dvasios veikimą. Toks požiūris buvo būdingas ir graikų tėvams, maniusiems, kad krikščioniškajam gyvenimui pradžia duoda Šventoji Dvasia. Šitaip Augustinas palaiminimus susieja su Šventosios Dvasios dovanomis, ir ši sąsaja buvo sėkmingai plėtojama viduramžių teologų darbuose. Pats Augustinas, kalbėdamas apie palaiminimus ir dovanas, vadovaujasi paralelizmo principu ir lygina dvi lygiagrečias kopėčias, turinčias septynias krikščioniškojo gyvenimo pakopas. Taigi apibūdindamas dovanas, Augustinas remiasi palaiminimais pradėdamas nuo žemiausios pakopos – nusižeminimo. Tačiau, pažymi Augustinas, norint gauti Šventosios Dvasios dovanų ir nueiti palaiminimų kelią, būtina nepamiršti maldos *Tėve Mūsų*, nes jos prašymai atitinka palaiminimus ir dovanas: „Juk mes meldžiamės, nors tiesa sako: „Jūsų tėvas žinojo, ko jums reikia, dar jums nepaprašius“¹⁰.

Augustino *Kalno pamokslo* komentaras, nurodęs krikščioniškos etikos formavimosi kryptį, įkvėpė vieną didžiausių Bažnyčios Mokytojų, Tomą Akvinietį, palaiminimus susieti su dorybėmis ir aptarti žmogaus veiklą pagal dorybių subjektus.

KALNO PAMOKSLO INTERPRETACIJA TOMO AKVINIEČIO ETIKOJE

Tomas Akvinietis susiejo palaiminimus su septyniomis dorybėmis – keturiomis moralinėmis (protingumas, tei-

singumas, drąsa, santūrumas) ir trimis teologinėmis (tikėjimas, viltis, meilė). Remdamasis Augustino idėjomis, savo

darbuose jis plėtojo teorinį krikščioniškos moralės pagrindimą.

Kaip ir Augustinas, Akvinietis *Kalno pamokslą* laiko ypatingu Naujojo Įstatymo tekstu. *Teologijos Sumos* I–II dalies 106 klausime *Apie Įstatymą Evangelijos, kuri vadinama Naujuoju Įstatymu pati savaimė*¹¹, Akvinietis pabrėžia, kad „kas yra stipriausia Naujojo Testamento Įstatyme ir kur slypi visa jo galia, yra Šventosios Dvasios malonė, teikiama per tikėjimą Kristumi. Ir todėl Naujasis Įstatymas iš esmės yra pati Šventosios Dvasios malonė, teikiama tikintiesiems per Kristų“¹² (1–2, q. 106, a. 1, in re). Taigi Evangelijos raštai, pažymi Akvinietis, atskleidžia malonės veikimą, pasireiškiantį dorybių darbuose. Naujasis Įstatymas teisingai sutvarko *vidinius žmogaus aktus*: „Naujasis Įstatymas viršija Senąjį Įstatymą tvarkydamas vidinę sielos veiklą. ...Naujasis Įstatymas tai daro meile, kurią į mūsų širdis įliejo Kristus malonė, atnešta Naujuoju Įstatymu, bet minėta jau Senajame Įstatyme. Todėl Augustinas traktate „Prieš Manichėjo Adimanto mokinį“ sako, jog Įstatymas ir Evangelija mažai skiriasi, kaip baimė ir meilė“¹³ (1–2, q. 91, a. 5, in re). *Kalno pamokslas* nukreiptas į žmogaus vidujybę, į vidinius žmogaus aktus, kurie valdo išorinius aktus ir padaro juos moralius. Todėl Akvinietis, pritardamas Augustino komentarams, palaiminimus sieja su dorybėmis ir teigia, kad jos nustato moralinę veiklos ir gyvenimo formą, analogiškai sielai, kuri suteikia formą kūnui. Taigi Akviniečiui, kaip ir Augustinui, *Kalno pamokslas* yra etikos šerdis.

Perėmęs Augustino *Kalno pamokslas* komentarus ir Aristotelio *Nikomacho etikos* idėjas, Akvinietis parašė traktatus

Apie dorybes apskritai ir *Apie pagrindines dorybes* – tai du svarstomų klausimų rinkiniai, datuojami 1269–1272 m. Tuo pat metu jis parašo komentarus Aristotelio *Nikomacho etikai* ir užbaigia *Summa Theologiae* dalį, skirtą moralei (I–II). Akvinietis dorybes, arba dorovines galias, traktuoja kaip žmogaus galių sistemos posistemę. Intelektinės galios yra dorybių pamatas, o teologinės yra tarsi jų užbaiga, tačiau pastarąsias žmogus gauna tik per Dievo malonę, nes jos yra antžmogiškos.

Teologijos Sumos I–II dalies 69 klausime *Apie palaiminimus*¹⁴ Akvinietis, analizuodamas *Kalno pamokslą*, išskiria tris – juslinio, aktyvaus ir kontempliatyvaus gyvenimų – teikiamos palaimos rūšis, su kuriomis susieja sugrupuotus palaiminimus. Jusliniam gyvenimui priskiriami pirmieji trys palaiminimai – vargdienio dvasia, liūdesys, romumas; aktyviam gyvenimui – teisybės alkis, gailestingumas; kontempliatyviam gyvenimui – širdies tyrumas ir taika¹⁵ (1–2, q. 69, a. 3, in re). Toks palaimos ir palaiminimų suskirstymas pakeitė *Kalno pamokslas* nagrinėjimo tradicinę tvarką ir leido Akviniečiui originaliai išdėstyti moralės teologiją. Pradėdamas palaimos ir palaiminimų nagrinėjimu, Akvinietis nuosekliai pereina prie dorybių aiškinimo susiedamas jas su palaiminimais. Šitaip Akvinietis suteikė žmogaus sielos dalims ir galioms bei dorybių subjektams atramos tašką: juslinei žmogaus daliai – geidulingumą ir nekantrumą, intelektinei daliai – aktyvias ir kontempliatyvas galias, kurias įkvepia Dievas ir artimo meilė. Taigi toks palaiminimų ir dorybių susiejimas leido Akviniečiui evangelinį mokymą laikyti moralės pagrindu.

Akvinietis, nagrinėdamas dorybes, kiekvieną jų susieja su Šventosios Dvasios dovana priskirdamas specialų klausimą ir susiedamas su palaiminimu. Šventosios Dvasios dovana yra sudėtinė ir būtina krikščioniškos moralės dalis, daranti įtaką visiems žmogaus veiksmams. Pati kilniausia dorybė yra *prudentia*, t. y. apdairumas, protingumas, išmintingumas, nuovoka, kitaip tariant – praktinė išmintis. Be jos, dar yra spekuliatyvinė išmintis – *sapientia*. Praktinės išminties kilnumas pasireiškia tuo, kad ji vadovauja kitoms dorybėms ir yra glaudžiai susijusi su sąžine. Toliau eina teisingumas, tvirtumas ir santūrumas. Keturios išvardytos dorybės sudaro Akviniečio dorybių sistemos ašį, aplink kurią sukasi visos kitos dorybės, todėl jos vadinamos kardinaliomis (*cardinalis*, ašinis iš *cardo*, vyras, ašis). Visų dorybių

paskirtis yra žmogaus tobulinimas. Šią funkciją jos gali atlikti tik veikdamos drauge, todėl yra susijusios.

Kadangi *Kalno pamokslas* yra traktuojamas kaip Kristaus atsakymas į laimės klausimą, tai Akvinietis pabrėžia, kad galutinis tikslas, kurio siekia žmogus savo vidine ir išorine veikla, yra Dievas kaip Aukščiausias Gėris. Visi daiktai visatoje nori ir siekia laimės, bet žmogus iš jų išsiskiria tuo, kad jos nori ir siekia sąmoningai arba, Tomo žodžiais tariant, žmogus galutinio tikslo siekia pažindamas ir mylėdamas *Dievą* (*homo... consequuntur ultimum finem cognoscendo et amando Deum*).

Taigi Akvinietis modifikuoja Augustino mokslą apie Šventosios Dvasios veikimą ir jos dovanas Izaijaus aiškinime, pritaikydamas jį savajai dorybėmis grindžiamai teologinei sistemai.

UŽSKLANDA

Aurelijus Augustinas ir Tomas Akvinietis, įtraukdami *Kalno pamokslą* į krikščionišką etiką, atskleidė žmogaus ir Dievo santykio pobūdį. Kristus, atsisedęs ant kalno, kviečia mus kartu su

Juo pamąstyti apie paslaptį, apie santykius su *kitu* liečiant jo esatį arba ne, apie Didžiojo Penktadienio prasmę ir Prisikėlimą, nugalėjusį mirtį ir asmeninę lemtį.

Literatūra ir nuorodos

¹ Žr. Antanas Maceina. *Raštai*, t. 10. *Religijos filosofija*. – Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 304.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 305.

⁷ Ten pat, p. 306.

⁸ Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai*. – Vilnius: Aidai, 2004, p. 265.

⁹ Ten pat, p. 183.

¹⁰ Ten pat, p. 265.

¹¹ Žr. Sancti Thomae Aquinatis. *Summa Theologiae*, 1–2. – Madri: *La Editorial Catolica*, 1952, p. 767–772.

¹² Ten pat, p. 767.

¹³ Šv. Tomas Akvinietis. *Apie įstatymus*. – Vilnius: Logos, 2005, p. 65.

¹⁴ Žr. Sancti Thomae Aquinatis. *Summa Theologiae*, 1–2, p. 455–461.

¹⁵ Žr. Sancti Thomae Aquinatis. *Summa Theologiae*, 1–2, p. 458.